

Meta Don-Bosco Szakközépiskola
Haraszi Dóra
Gyógypedagógiai segítő munkatárs

Záródolgozat
Megfigyeléseim, élményeim és kísérletezéseim a művészet,
művészetpedagógia, és -terápia határain

2016

Tartalomjegyzék

I. Bevezetés	2
II. Forma	2
III. Felütés	3
IV. Csend a teremő	5
Helyszín, Forma, Akik tartják a teret	
Rövid módszerleírás	
A csoport tagjai	
Az ötödik alkalom részletes leírása	
Kapcsolódó sajátélmény, kitekintés	
Egy másik csend	
V. A tér szíve	10
Helyszín, Forma, Akik tartják a teret	
Rövid módszerleírás	
A csoport tagjai	
Egy alkalom részletes leírása	
Kapcsolódó párhuzamok	
A térre más szemmel nézni	
Kapcsolódó művészeti alkotás	
Egyenrangúság a csoportban	
VI. Egybetartás, egyben tartás	15
Helyszín, forma, résztvevők, tértartók	
Rovid módszerleírás	
Egy alkalom részletes leírása	
Bibliográfia	17
Szöveg és képmelléklet	18

Bevezetés

Haraszi Dóra vagyok, eddigi életem nagy részét különböző művészetek tanulásával, művelésével és egy ideje tanításával töltöttem, megtapasztalva az önkifejezés és a teremtés mélyen gyógyító és éltető hatását is. Ezen a szemüvegen keresztül nézem tehát a világot és kézenfekvő, hogy megpróbáljak sérült emberekhez is ilyen módon fordulni, velük így találkozni. Körülbelül másfél éve keresem ezeket a lehetőségeket, főleg Budapesten, nagyrészt a mozgás és a zene területén. Ebben az írásban összegezni szeretném eddigi tapasztalataim. Egyaránt kívánom leírni, vizsgálni a különböző közegeket és azt, hogy én bennük miképpen tudtam működni zenészként, ép táncosként, segítőként, tanárként. Tudatosan sorra veszek olyan szituációkat is, ahol nem kifejezetten sérült személyről és az ő pedagógiájáról van szó, de az erről való tudás igen hasznosnak bizonyult. Lehet, hogy első pillantásra egy kicsit sokfélének tűnnek majd a helyzetek, helyszínek, ez azért van, mert jelen írásra mint helyzetjelentésre tekintek, ami ezért a teljesség igénye nélkül érint különböző fogyatékossgal élő és különböző életkorú embereket, csoportosan vagy egyénileg vezetett foglalkozásokat, hosszabb és rövidebb folyamatokat, általam vezetett és kitalált, vagy általam csak megfigyelt történéseket.

Amiért érdekel bármilyen fogyatékos embernek a művészet bármely ágában történő megnyilatkozása, az az, hogy maguknak a művészeteknek is igazán a mélye érdekel, ahol egybecsúszik, vagy még egyben van a művészet és a terápia, ahol elkezdődik a rítus és a közösségi művészet, ahol a pillanat ereje rendkívül felértékelődik. Lehetne őszinek is mondani, egyetemesnek, de időtlennek is: a művészetnek az a rétege, ami attól függetlenül, hogy éppen milyen stílusirányzat uralkodik, vagy ki a művelője, ugyanaz. Még nem tudom pontosan, hova vezetnek engem a fogyatékos emberekkel ilyenmód megtapasztalt élmények. Annyit tudok, hogy egyfajta teljességérzésem van attól, ha pl. egy táncterápiás óra keretén belül értelmi sérültekkel táncolhatok vagy nekik zenélhetek.

Forma

A munkámban viszonylag gyorsan eljutottam arra a pontra, ahol rájöttem, szeretnék keresni egy formát, ami egyszerre teret ad a követelmények teljesítésének, ugyanakkor engedi a tudományos szövegen sokszor kívül eső egymásmellettséget, spirális, párhuzamos, vagy visszafele gondolkodást, nem zár be egy A-tól B-ig terjedő ok-okozat szerkezetű gondolkodásmódba. Az ötletet Nádas Péter *Párhuzamos történetek*¹ című regénye adta, ami, mint a cím is sejteti, időben, térben és a szereplők tekintetében

¹ Nádas Péter (2005) *Párhuzamos történetek*. Pécs, Jelenkor

különböző történeteket bont ki egymás mellett, előtt-után, egymásban, helyenként már-már tudományos részletességgel. Egymásra hatás, visszahatás, tükröződés, ráeszmélés, egybecsengés köti össze a történeteket. Többféle párhuzamos van, inkább rácsszerkezet...Kevés olyan szöveges szerkezettel találkoztam, ami ilyen közel van a valósághoz, ennyire megközelíti a teljességet. Mivel a gondolataim rendszerezése közben folyton azt éreztem, hogy minden mindennel összefügg, illetve analogikusan láncra fűzhetőek egyes mozzanatok, aspektusok, információk, kitaláltam egy rácsszerkezetet, ami az én értelmezésemben zenei is. Hangzatok (tehát egymásra épülő, egymástól függő, valahogyan egybecsengő, együtt zengő), élmény-, tény-, tudás- és kérdéshangzatok sora lett a forma. A hangzat magja egy tipikus minőség, ami megtalálható mindegyik hangjában. Ezek a hangok típusuk szerint a következők: egy vagy több (gyógy-)pedagógiai szituáció, sajátélmény, ide tartozó szakirodalom/módszer, művészeti alkotás. Fontosnak tartom, hogy egy tudományos szöveg is megpróbálja meghaladni vagy kinyitni önmagát és ne csak az elnyűtt formákban próbáljon valami új, értékes információt elénk tenni. Nagyon jó példa erre Kokas Klára, akinek írásai sokszor a szépirodalom és a tudomány határán mozognak.

Felütés

Szeretném egy nagyobb, manapság igen jelentős folyamat vázlatos leírásával kezdeni, ezzel megágyazva további mondandómnak. Meglátásom szerint a művészetterápiában kétféle fontos erő található: egyrészt a művészetek eredete, múltja, ami tárgyak, rítusok, dalok formájában részint fenn is maradt mai napig. Itt nincs olyan, hogy művészet a művészetért, minden művészet funkcionális, szebben mondva rituális, életbe ágyazott. Gyógyít, segít, ábrázol, magyaráz, varázsol, ünnepel, extázisba visz, sirat, Istenhez szól-amit éppen tennie kell. A személlyel ugyanez a helyzet: a faluban mindenki táncol, mindenki énekel, minden asszony a saját ruháját hímzi, stb. Ugorva egy nagyot a 21. századba ez már igencsak másképp néz ki: nem olyan tárgyak veszik körül az embert, amiket saját maga készített, belevésve, ráfestve világrendje szimbólumait, egyáltalán nem is tudja, hogy kellene elkészíteni saját használati tárgyait, nem énekelve siratja a halottját, nem ismeri a növények színező vagy gyógyhatását. Énekelni az énekművész szokott és az énektanár, festeni a festő. Na igen ám, de mit? És milyen tudatállapotból? És mi történik, ha már nem kielégítő se reprodukálni, se polgárt pukkasztani, se absztrakt képet festeni?

A 19. században elszórva, finoman (pl. programzene), a 20. században egyre erőteljesebben a művészet újra funkciókat kezd magára venni- pl. performanszok, művészetterápiák, művészeti nevelés lehetővé

tétele a néesség nagy része számára (pl. Kodály-módszer). A magas művészet újra kinyílik a gyakorta élet felé, mert nem tud már önmagából táplálkozni. Ezzel persze nincs egyedül, az élet évszázadok során szétvált részei szomjaznak egymásra. Joseph Beuys, aki orvosból majd világháborúban szolgáló pilótából lett képzőművész, ezen belül performanszművész is, 1986-ban, 30 éve a következőket mondta: *„Also Kunst als Freiheitswissenschaft erst einmal und infolgedessen auch Kunst als Urproduktion oder als die Basisproduktion für alles weitere. Nun ist dieser Begriff scheinbar für viele Menschen doch zu hoch genommen; viele meinen ja dann, jeder Mensch kann ja nicht Künstler sein. Gerade da handelt es sich darum, den Begriff wieder zu einem zu machen, der eine Wesensbeschreibung des Menschen ist, eben des Menschen, der die Freiheit ausdrückt, verkörpert und als Entwicklungsimpuls für die Welt weiterträgt und entwickelt.“*² („Tehát a művészetet mint szabadságtudományt (érteni) és ebből következőleg mint ősi tevékenységet vagy minden egyéb tevékenység mintájaként szolgáló alaptevékenységet érteni. Csak hát lehet, hogy ez a fogalom (műszet) sokaknak túl elrugaszkdott, sokan azt gondolják, hogy azért minden ember mégsem lehet művész?! Pontosan arról van szó, hogy ezt a fogalmat újra úgy definiáljuk, mint az emberi természet egy alapminőségét, annak az embernek, aki a szabadság kifejezője, megtestesítője, aki a szabadságot mint fejlődésre hívó impulzust a világba továbbviszi és kifejleszti.“)

A manapság oly divatos holisztikus gyógy módok, tudatossági/ spirituális módszerek, megközelítések, a pszichológia és a természetvédelem bizonyos részei ugyanezt mondják, próbálják serkenteni. Persze itt ott elferdítik, vagy kisajátítják, mégis, magjuk ugyanaz, mint amit Beuys mond, csak ő közben magát a művészetet is szeretné újradefiniálni. Minden saját szabadságának tudatában, azt megélve, és azért felősséget vállalva élő ember művész, és minden így végzett tevékenység művészet. Ilyen értelemben nem csak a művészetterápia művészet, hanem más olyan terápia is, ami ezzel az igénnyel van önmaga felé. Ide sorolhatók az ugyancsak divatos harcművészetek, de Kokas Klára is a tanítás művészetéről beszél egy már idősebb korában készült filmjében³. Nem hiszem, hogy ez egy üres, patetikus megfogalmazás lenne, hanem inkább az emberi méltóság felvállalása és a művészeti tevékenység újra termékeny tétele. Sokféle konstellációban és közegben, de mindig ugyanarról van szó: az ember szabadságáról, ennek tudatosításáról, az ebből kiinduló alkotási, önmegalkotási ösztönéről, és az alkotás folyamatában szükséges egyre finomuló figyelméről. Aztán pedig mindezekről embertársai tükré-

² Volker Harlan (2011) *Was ist Kunst?-Werkstattsgespräch mit Beuys*. Stuttgart, Urachhaus

³ Fogas János (2004-2005) *A zene felemeli a kezeimet*. In.: Youtube

Forrás: https://www.youtube.com/watch?v=HOv_zDJGyaU (utolsó ellenőrzés időpontja 2016. 04.01.)

ben, velük együtt, közösségként. (Ugyancsak Beuys nyomán) Gyerek-felnőtt/ szülő, tanított-tanító, kezelt-segítő/terapeuta, sérült-ép kombinációban pedig annak a figyelembe vételével, hogy az erősebb/épebb/ kompetensebb/ egészségesebb/ tapasztaltabb fél tudjon egy olyan teret, viszonyrendszert teremteni, amiben ő ugyan a meghatározó fél marad, mégsem veszi el a másik ember szabadságát, azért való felelősségének tudatát, alkotási, önmegvalósítási ösztönét és spontán figyelmét, hanem pontosan ezekre épít és ezeket erősíti mindig alkalmazkodva az adott körülményhez, személyhez, célhoz. Az ő figyelmének a fókusza tehát a másik emberen vagy a csoporton van, közben persze nem hagyja figyelmen kívül saját testének jelzéseit sem...igazából nem is csak a másik emberen, hanem a térben jelenlévő csenden, a teret adó téren, mint egy üres papíron, hogy azon megmutatkozhasson az új. Persze van tudása, ami rendszerezi a folyamatot, irányt ad a megjelenni kívánó impulzusoknak, rendszerezi, értelmezi a látottakat, hallottakat.

Ha sérült személyekre specializáljuk a helyzetet, Bóta Ildikó mozgásművészeti és testtudati terapeuta szavai zárják méltóképp a felütést: *„A test számomra...a tudatos döntések mentén létrehozandó változtatások terepe. Azt gondolom, hogyha egy alkotó munkában, egy művészetterápiás munkában dolgozunk és nem sajátélmény-munkában vagyunk benne, akkor is a saját traumánkon dolgozunk...tehát amikor én dolgozom a fogyatékos emberekkel, tehát tanítok, és mondjuk nem darabot csinálok, akkor is a saját sérülésemen dolgozok...Akkor is alkotó folyamat van, ha nem készülünk előadásra...önmagunk megalkotása folyik.“⁴*

Csend a teremtő

Helyszín: felnőtt értelmi sérültek nappali otthona (középsúlyos értelmi sérültek)

Forma: táncterápiás csoport, ami évek óta rotációban folyik, így hosszú folyamatok is megfigyelhetők a résztvevőknél, egy csoport 5-8 hétig vesz részt rajta heti rendszerességgel.

Akik tartják a teret: egy táncterapeuta-vezető, egy tánc- és mozgásterapeuta segítő és egy vagy kettő civil, ép táncoló, ebből az egyik én vagyok, aki zenélek és táncolok felváltva. Az alkalom előtt találkozunk, hogy megbeszéljük az aznapi témát, a foglalkozás után is megbeszéljük a fontosabb történéseket.

Rövid módszerleírás: az órán egyáltalán nem arról van szó, hogy valamilyen mozgásformákat, táncot megtanítanánk a résztvevőknek, hanem különböző jellegű, de sokszor elsődlegesen nem testhez

⁴ Szaffner Gyula *Rekreáció az önkifejező mozgással, tánccal*. In.: Youtube
Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=x8XC4-73pt4>

kapcsolódó fogalmakat, érzeteket (pl. ismerős-imeretlen, levegősség...stb.) instruál a vezető-figyembe véve az értelmi akadályozottságot-, és ez a téma inspirálja a kialakuló szabad mozgásokat. A BMC (Body Mind Centering) és más ép embereknél, táncosoknál is használt testtudati módszerek, improvizációs technikák mint pl. a kontakttánc adják az elméleti háttérrel. A találkozások és kapcsolódások is spontán módon jönnek létre, bár néha az instrukció eleve erre felel: pl. adj súlyt valakinek, tapasztald meg a súlyod. Minden csoportalkalmat bejelentkező körrel kezdünk, ahol mindenki kap külön-külön egy kis csoportfigyelmet: ezt ki-ki saját döntése szerint meséléssel, mozdulattal, vagy már rögtön egy kis performanszal töltheti meg. Főleg nem beszélő, vagy alig beszélő táncolóknál nagy szerepe van a kihangosításnak. Előfordul, hogy valaki egy intenzív nézéssel jelentkezik be, és csak egy picit mozdulattal jelzi, hogy már vége van. Ilyenkor a vezető mindig rákérdez, hogy vége van-e a bejelentkezésének, mehetünk-e tovább. Ez azért fontos, mert az illető megerősítést kap arról, hogy valóban figyelünk rá és fontos, amit csinál. Nagyon érdekes, hogy van például egy ötven év körüli nő egy másik csoportból, aki leginkább csak eldöntendő kérdésekre szokott válaszolni, mégis a táncterápiás foglalkozásokon gyakran egész komoly performanszokat produkál mindenféle előre előkészített tárgyakkal, ruhadarabokkal, míg mások, akik verbálisan nagyobb kifejezéstartárral bírnak, jelenlétükben messze nem ilyen szofisztikáltak.

A zeneválasztás is a téma mentén történik, általában felváltva szól a dobozból és általam. Éneklek, fuvolyázok, dobolok, éppen ami soron van. Legtöbbször improvizálok. Ha zenélek, akkor kétféle figyelmi fókuszom van: egyrészt nagyon szeretek inspirálódni a térben éppen jelen lévő hangulatból, személyekből, van, hogy a szóbeli instrukciót/ témát ültetem át zenébe. Ha a térben valami külön fókuszot kíván, vagy hiányt érzek, akkor ezt próbálom a zenében hozzáadni. Persze van, hogy a figyelmem inkább saját magamon van, valamin, ami bennem kapcsolódik a történésekhez, akkor pedig ebből kiindulva zenélek, és a saját, személyes mondandóm teszem bele a térbe.

A csoport tagjai: Andris huszonéves Down-szindrómás fiú, aki alig beszél, sokszor elvonul a sarokba, nehezen irányítható. Mozgása tömörszerű. Elvértve nagyon inspiráló állathangokat ad ki. István harminc körüli, beszél, a járása kicsit nehézkes, darabos, de gyors, lehet vele kapcsolódni. Könnyen felhergelhető, ha valamit a fejébe vett, nem lehet róla lebeszélni. Zsuzsi ötven év körüli, beszél, általában jókedélyű, de hirtelen változhat a hangulata, mozdítható, de túlsúlya miatt inkább csak széken táncol. Szereti feszegetni a határokat, vannak agresszív mozdulatai. Ancsa harmincöt körül van, ő a csoportban a legintelligensebb és a legkönnyebben kezelhető. Szeret mozogni, már volt színpadi élménye, lehet hozzá kapcsolódni. Ebben a csoportban összességében egy kicsit magányos volt, talán pont azért, mert

a többiek több figyelmet igényeltek. Anikó negyvenöt körüli Down-nő, aki régen beszélt és aktív volt, lábtörése óta nehezen mozdítható, gyakorlatilag nem beszél, kérdésre jelzéssel válaszol. Csak széken ülve táncol, nagyon lassan, jelenléte rendkívül intenzív, finom.

A hat hetes folyamatban a következő témák kerültek terítékre: 1. régi-új, 2. folyadék-érzelmek-szív, 3. István és Zsuzsi konfliktusának kezelése-indulatok, 4. kapcsolatok-nehézségek-játékosság-humor, 5. csend, belőle születő mozdulatok, 6. összefoglalás-csend-dinamika

Az ötödik alkalom részletes leírása: A csend témája bennem merült föl, véletlenül gondoltam, de visszatekintve a témákra, teljesen logikus: hangolódásból jutottunk az érzelmek majd az indulatok megéléséhez, vizsgálatához, ami általában két ember kapcsolatában, olykor konfliktusában jelenik meg, ennek a csoportban valahogy teret tudtunk adni és egy valódi oldás, megkönnyebbülés született meg a humorban nem elviccelésként, hanem a komolyságunkból adódó erős figyelmünkben, ami ismétlődő mozdulatokba, játékba ment át és a humoron keresztül transzformálódott végleg. Ennek a folyamatnak a még bensőbbé tétele, vagy eredőjének megélése méltán a csend.

A csendet általában inkább akusztikus létezőként szoktuk értelmezni, de valójában ennél sokkal többről van szó. Sokan sokféleképp próbálták megfogalmazni, mit is jelent, Kokas Klára saját tanításában ilyenformán ír a csend fontosságáról: „*Az ünnep: képesség, tanítani kell. Az elpihenéssel kezdem. Azt is tanítani kell, kevesen ismerik. Feszültségekbe szorult gyerekeket kapok, mintha ringlispilen pörögnének, szünet nélkül, körbe-körbe. Szívemből szánom őket. Lecsendesítésükhöz annak irgalmát kérem, aki maga a Csendesség. Magamtól nem tudnám elkapni a körhinta repülő vasláncait, könnyörtelen a motor, fejbe ütnének a szertecsapódó festett ülések.*

Vigyázok a csöndemre. És csodálatos táplálóim vannak, áldás kíséri, mindig megmenekülök. Ez nem érdem, ez ajándék. Más néven: kegyelem. Nélküle a csöndem már cserbenhagyott vagy elkopott volna. Így azonban eleven és szép, mint a madártojásnyi kristálygömb, amelynek sok száz csiszolt lapocskáján mindig váratlan, színes, tört fények csillannak meg, sosem szűnő ámulatomra....Óráimon a csöndemet osztogatom. A zene csak utána következik. Ha pusztán a zenével operálnék, benyomnám a magnó gombját, zutty, szólna, aztán mozogjunk, akkor csak zene-mozgás órát tartanék. Az csak szórakoztató, kellemes időöltés. A csönd másképp indít a zene felé. A bőrünkön érezzük a hangokat. A szellőt érzem így, behunyt szemmel, a levegő énekel, susterog, körüljár, végigtapint. A csöndem biztonsággal tanítja az ünnepet, nincs félreértés, hamis hang. Bach jön, Händel, Bartók, Mozart, Kodály, Schubert, De-

*bussy, Dvorák, afrikai dob, koreai pengető, ősi dallam a mienkből, mind hazatalál, egyenest. Mert az elpihenést tudjuk. Abban fényes és fogékony a szellem.*⁵

Ebből a szövegből is kitűnik, mennyire fontos manapság a tudatos odafordulás a csendhez-különben lehet, hogy nagy ívben elkerüli életünket...

A bejelentkezés előtt már fölvetette vezetónk a csend témáját. Kérdései a következők voltak: hol van a te csönded? (erre kérdésre az óra után több sérült ugyanazt az egyértelmű választ adta: a szíve környékén, attól kicsit föltebb lévő területre mutatott a test középvonalán), milyen mozdulat, hang születik a csöndedből? A bejelentkezések zeneibbek voltak, mint általában szoktak lenni: Andris hangokkal, ritmusokkal, Zsuzsi egy rá nem jellemző konkrét, lezárt kétlábás dobogással jelentkezett be. Anikó nem volt jól, később kiderült, hogy lázas, Anca és István mozgásban jelentkeztek be. Ezek után elindult a csönd tánca, amihez nem volt zene. Érdekes volt megtapasztalni, hogy az üres hangtér rögtön hozta a hangokat, valahogy hívta a teremtést, az intenzitást is. Zsuzsi egy idő után állathangokat kezdett utánozni, én ezt úgy „kezeltem“, hogy a saját hangommal zenei kontextusba helyeztem (mondjuk ahelyett, hogy csöndre intettem volna, vagy túlénkeltem volna), tehát elfogadtam, kapcsolódtam hozzá, mégis irányt adtam neki. Andris tömörszerű mozgásából mozgásterapeutánk a táncban valahogy az átlós mozgásokat próbálta kicsalni és közben ritmikusan is kapcsolódni vele, velünk. A hangolódozó tánc után megszólalt egy eléggé meditatív zene, amihez a következő instrukciót kaptuk: mi történik, ha az én csöndem és egy másik ember csöndje találkoznak? Ebben a részben többeknek egy kicsit nehezebb volt fenntartani a figyelmet. Folytatásképp én játszottam, figyelmem inkább befele irányult, egy nagyon mély csönd-élményemhez nyúltam vissza, ami egy magyarra lefordított modern számi sámánénekhez⁶ kapcsolódik. Mondtam a szöveget magamban és a ritmusát fűjtam. Közben a székkör körül mentem, miközben a saját tengelyem körül is forgtam. Egy félkört tettem meg. Ebben az esetben „nem figyeltem rájuk“, vagy legalábbis tudatosan nem, hanem abszolút a zenében voltam, azt a csöndből próbáltam megteremtteni. Az utolsó tánchoz megint dobozból szólt a zene, már kifele mutatott, a csönd állapotából egy megszokott, jobban a külső tér által meghatározott figyelmi állapotba. Ez a tánc nagyon bensőséges, meghitt volt. Mintha mindenki gazdagodott volna odabent.

Kapcsolódó sajátélmény, kitekintés: Csak a részletes leírásban ismertem fel, hogy jelenléteket mennyire konkrétan meghatározta egy múltbéli csöndélményem. Ez pedig egy performansz-koncert az említett

⁵ Kokas Klára *A deszka galaktikája*. In.:Parlando
Forrás: <http://www.parlando.hu/KokasI.htm> (utolsó ellenőrzés időpontja 2016. 04. 01.)

⁶ Nils-Aslak Valkeapää, fordította Domonkos Johanna (1997) *Nap, édesapám*. Budapest, Q.E.D.

sámánének különböző fontos részeivel és közöttük egyéb zenékkal, sok improvizációval, és minden szerkezeti oszlopnál, azaz a sámánének felhangzó részleteinél a zene élő festésben is megjelenő képével...a koncert koncepciója és menete elég hasonló volt az imént leírt terápiás foglalkozáshoz. Van a csend, a semmi, és abba megteremtjük/ megteremtődik /Isten vagy a Nap megteremti a látható-hallható világot, ahol mindenféle történik, míg végül vége nem lesz a világnak, és ami marad, az a csend (persze ez már egy másik, mint ami a a világ létezése előtt volt). Legfőképp rendkívül hosszú volt, mondhatnánk úgyis, hogy egy második örökkévalóságig tartott...

Egy másik sajátélményem ahhoz az imént leírt foglalkozáson is megjelenő egész csoportot átölelő történéshez kapcsolódik, hogy a csend kimondott, megfigyelt tere kis idő után a megújult, örömteli, „mint-ha az ismeretlenből bukkana fel“ érzéssel átítatott teremtést hozza. Az elmúlt karácsonyom kolostorban töltöttem, egyedüli vendégként. Már megérkezésem első pár órájában, amikor megéreztem és rendkívül megörültem az uralkodó csendnek és rendnek, feltört bennem a városban olyannyira hiányolt teremtési vágyam, és el is kezdtem rögtön rajzolni. Ez visszafele is igaz. Ha folytonos zajban élünk, akkor is kell gyakoroljuk a belső csendünk érzékelését, mert ez elengedhetetlen bármiféle igényes pedagógiai vagy segítő munkához. Enélkül nem tudunk figyelni se magunkra, se a másokra...

Egy másik csend: Emma kilenc éves, egy Budapest melletti kisvárosban lakik, értelmiségi szülők gyermeke, kitűnő tanuló, és minden délutánja dugig van programokkal. Néptánc, népi ének, kórus, furulya, szolfézs. Hozzám furulyaórára jön Emma, hetente kétszer, mindig ő az utolsó, mert csak addigra végez a dolgaival. Okos, ügyes, értelmes gyerek, jó a zenei érzéke is, a keze is gyors, mindene jó. Egyedül az a baj, hogy mikor bejön, mindig látok valami zavartságot a szemében. Rendkívül fáradt. Szeret furulyázni, de csípőből bojkottál minden feladatot, hogy aztán keményebben szóljanak hozzá, ahogy megszokta. Feladatorientált. Nagyon szeretem Emmát, tükröt is tart nekem, de hónapokig nem sikerült semmi olyan szituációt létrehoznom vele, amiben megtapasztalhatta volna a csöndet és az abban megszülető spontán zeneiségét, amire pedig láthatóan olyan nagy szüksége lett volna. Egyik alkalommal miután eljátszotta a kis darabját, amit gyakorolt, azt mondtam neki: „Hallom, hogy tudod, hogy gyakoroltad, de azt is hallom, hogy feladatként játszod, és ez engem nem igazán érdekel. Annyira szeretném hallani a zenédben a csöndet, tehát hogy a csöndből zenélsz.“ Felajánlottam, hogy improvizáljunk így, de ezt elutasította. Elkezdett mutogatni (néha csinál ilyet: mintha néma lenne, és csak mutogat), arra akart kilyukadni, hogy én zenéljek, ő pedig rajzol a táblára a zenéből inspirálódva. Ezt a formát gyakran használom, Emmának is már sokszor ajánlottam, de vagy nevetségessé tett, vagy pedig teljesen görcsösen rajzolt valami belévert dolgot. Most el kellett forduljak, hogy ne lássam, mit rajzol. Miközben játszot-

tam, nagyon erősen próbáltam hívni a csendemet, a csendet, bármennyire is abszurdnak tűnik ez...mi-kor vége lett, és megfordultam, Emma egy nagy kuszaság előtt vigyorgott, és elkezdett magyarázni, hogy a zenének melyik része hogyan került bele a rajzába. Éreztem, hogy ez most nagyon fontos. Mondtam, jó, ez nagyon jó, akkor most fogd a furulyát és használd a saját rajzod kottaként. Azt hiszem, soha nem hallottam még így játszani. Megmutatkozott mérhetetlen kreativitása, ennek iránya azonban nem a káoszteremtés volt, mint eddig, hanem valami új: egyszerre volt könnyű, gyengéd, dal-lamos-ritmikus. Élő. Amikor vége lett, láttam rajta, hogy egy kicsit megilletődött. Eltűnt a szeméből a zavartság. Én nagyon boldog voltam. Amikor végeztünk, kérdezte, hogy elvigyenek-e kocsival az állomáshoz-volt már, hogy mondtam neki, hogy ilyenkor szeretek sétálni. Célozgatásából kiderült, hogy úgy gondolja, nekem jó, ha egy kicsit csöndben vagyok most-, ilyenkor este én is szeretem kiszellőztetni a fejem...tudod...“-mondta.

A tér szíve

Helszín: súlyos halmozottan sérült gyerekek óvodai csoportja

Forma: mozgás-és tánccsoport hetente egyszer, az óvodai program keretén belül.

Akik tartják a teret: egy mozgás-és táncterapeuta vezető, egy zeneterapeuta, egy gyógypedagógiai asszisztens és jómagam mint segítő, akik ugyancsak mozgunk, mozgatjuk a gyerekeket a csoportvezető instrukciója szerint, ami viszont mindig teret ad kísérletezésre, vagy arra, hogy mégis mást csináljunk.

Rövid módszerleírás: az előbbi csoportnál elmondottak részben ide is érvényesek. Az elméleti alapok ugyanazok. Ennek a csoportnak egy fontos pillére, hogy a gyerekek napi, bizalmi kapcsolatban vannak a segítő felnőttekkel. Azt látom, hogy ez a többi foglalkozáshoz képest merőben más megközelítésből kiinduló csoportélmény gazdagítja az óvodai életet, a különböző szakterületű segítőik és a gyerekek közti kapcsolatokat. A csoport kezdetén két, nemrég óta három fontos mozzanat történik meg mindig. Ez az utóbbi harmadik az, hogy a csoportvezető egy eldöntendő kérdést tesz fel a gyerekeknek és a felnőtteknek is, mégpedig hogy milyen zenét szeretnének, lassút-e vagy gyorsat. Van, amelyik gyereknek egyértelmű a válasznézése, mozdulata, mosolya, van, amikor ki kell találni, hogy gondolta, és van, aki nem reagál, mégis fontos ez a kérdés, ami valami olyasmire is céloz, hogy „mire volna most szükséged?“. Itt is mindenki kap egy kis csoportfigyelmet, hogy bejelentkezzen. Először meglepett, hogy ez súlyos halmozottan sérült gyerekeknél is megjelenik, de aztán megéreztem, hogy teljesen adekvát, na

gyon fontos. Azzal, hogy egy ideig az összes résztvevő felé fordítja ítéletmentes, nyitott figyelmét, és bármit is csinál a gyerek, csak szuszog vagy dülöngél, vagy mást, akkor is olyan percek ezek, ami valószínűleg ritka az életében: a többiek konstatálják, hogy létezik, és nem kívánnak tőle semmi mást. Ezekben a pillanatokban mintha hatályon kívül helyeződne a bármilyen nagy sérülése, egyenrangúvá válik ép társaival. Ami ugyancsak megtörténik minden óra elején, hogy különböző fókuszokkal, instrukciókkal kísérve berendezzük a teret, kialakítjuk a térhatárokat különböző használati tárgyak segítségével. Ennek a mozzanatnak a jelentősége is a hetek során vált érthetővé számomra. A szoba, ahol van a csoport, és a benne lévő sokféle tárgy a gyerekek és a felnőttek számára is ismerős, hétköznapi. Azáltal, hogy átrendeződik, bizonyos tárgyak furcsa helyzetekbe kerülnek, amikben nem szoktak lenni és amikhez így a testünk is másképp kell, hogy viszonyuljon, és hogy mindez már a folyamat és az improvizáció részeként születik meg, olyan érzetem támad, mintha mi magunk varázsolnánk el ezt a szobát, mégpedig úgy, hogy hétköznapi figyelmünk tudatosan kinyitjuk. Felnyitjuk benne belső világunkat. A térrendezés általában fizikálisan úgy történik, hogy egy felnőtt egy gyerekhez kapcsolódik, vele rendez, ritmizál a tárgyakkal. Nincs meghatározva, hogy melyik gyerek melyik felnőttel van. A foglalkozás folyamatában általában a kezdeti impulzusok bomlanak ki, alakulnak át. Egy pár hete már minden gyerekhez van egy alapfókusz, amit elmond a csoportvezető, és mi felnőttek ezt figyelembe véve improvizálunk a gyerekekkel. Ami sokszor nehéz döntési helyzetet szül abban a tekintetben, hogy hogyan is kapcsolódjak egy adott gyerekhez, az az, hogy mivel ezeknek a gyerekeknek a mozgása sokszor nagyon súlyosan érintett, két különböző irányba van a velük való táncolásnak: az egyik, hogy nagyon nagyon finoman kapcsolódom vele, csak annyit mozgok, mint amennyit ő is, nem képzelem el helyette, hogy hogyan kellene mozognia, hanem redukálom mozgásom külső intenzitását és ezt inkább belülről teszem, így inkább egy figyelemtánc alakul ki. De dönthetek úgy is, hogy pont hogy kipótlom az ő mozgási képességeit, és ugyan teljes figyelemből kiindulva, komfortérzetét figyelve, de éppen olyan mozgásokba viszem bele, amiket magától képtelen lenne megcsinálni, ezzel megadva neki ezt az új élményt, sokszor a komfortzóna átlépését is. Mindkettő irány és a kombinációik is jelen kell, hogy legyenek, ami miatt nagyon színessé válik ez a munka.

Résztvevők: Ádám négy és fél éves, nem beszél (beszédfejlődése elkezdődött, de abbamaradt és visszafejlődött), autisztikus. Nincsen mozgásszervrendszeri rendellenessége, de mozgásfejlődése nagyon elhúzódó. Izomzata egész testén egy kicsit hipotón. Amikor bekerült az óvodába, nagyon sokat aludt, vagy mindenesetre a földön volt. Egyre hosszabb időkre lehet valamilyen függőleges pozícióba hozni (ülés, állás), most már kapaszkodva meg tud állni, egykezes vezetéssel tud járni, újabban székről

önállóan föláll. Ádámot minden leköti/ megnyugtatja/ kielégíti, ami valamilyen hallható és/vagy érezhető vibrációt ad ki magából. Ezért szereti a zenét, a kutyaterápiát, és a vibráló játékokat. Bevett szokása, hogy háton fekvé egy ajtóhoz támasztja a fenekét és a két sarkával dörömböl. Ezt a mások számára elég zavaró tevékenységét azzal próbálják, próbáljuk egy ideje kiváltani, hogy ülő helyzetben a kezébe adunk két különböző hangmagasságú dobot, amik egymáshoz vannak szerelve, és ezen játszunk vele, vagy hagyjuk, hogy játsszon. Hétről hétre egyre bonyolultabb ritmusokat játszik és egyre szebben zengeti a dobot. Mennyivel jobb ez, a finommotorikájának fejlődése szempontjából is, mintha egy zenélő játékot adnánk a kezébe, amin mindig benyomja ugyanazt a gombot?

Alíz négy és fél éves, teljesen normális fejlődésű baba volt, nyolc hónaposan májtranszplantáción esett át, szeptikus sokk, valószínűleg hypoglycemiás eredetű encephalitis, kómás majd éber kómás állapot során a központi idegrendszere súlyosan károsodott, tetraparesise, nem meghatározható látásvesztése, epilepsiája van. Alíz az idei tanévtől kezdve jár a csoportba, több vele dolgozó szakember érzi rajta, hogy nagy traumát élt át, és hogy ezért nem mindig pontosan érezhető, megállapítható, hogy mi az, amire fizikális állapota szerint képtelen és mi az, amire képes lenne, csak érzelmi állapotából adódóan nem az.

Gellért négy éves, ikerszülésből született, a szakértői vélemény alapján spasticus tetraplegiája, nem meghatározható mentális retardációja, mindkét szemén csökkent látása van. Gellért kommunikatív, főleg mimikával, mosollyal és egy igenszerű szóval beszél. Diszkomfortját azonnal jelzi sírással. Nehéz neki olyan testhelyzetet találni a székén kívül, ahol tartósan komfortosan érezné magát egyedül. Ez általában csak egy közeli hangszóró, és a testét beterítő zene segítségével érhető el.

Máté koraszülött volt, most négy éves, West-szindrómájáért és epilepsziájáért kinőtte. Egy szűk éve kezdett el beszélni, folyamatosan fejlődik, közép súlyos értelmi fogyatékos, izomzata hypoton, disztáliásan spasztikus. Enyhe túlsúlya miatt is mozgása lassú, nehézkes. Önállóan tud ülni, térdelni és felhúzni magát.

Jakab négy és fél éves, koraszülött volt, születésekor súlyos oxigénhiányt szenvedett el, minek következtében idegrendszere nagy mértékben károsodott, shuntöt kapott. Súlyos izomtónuseloszlási zavara van. Jelentős túlsúlya és gyakori epilepsziás görcsei nagy mértékben megnehezítik életét. Jakab a legpasszívabb gyerek a csoportban, hangadásokkal jelzi komfort vagy diszkomfortérzetét. Állapotának ellenére könnyő hozzá kapcsolódnai, minden felé való őszinte nyitásért szemmel láthatóan hálás.

Egy alkalom részletes leírása: Gellértet én hozom be a másik teremből, így valahogy rögtön vele is maradok. Először egy kicsit tartok ettől, mert a múltkori alkalommal, ami már két hete volt, ugyancsak vele voltam, nagyon jól tudunk együtt dolgozni, csak utána nehezen tudtam elválni tőle, egy kicsit hisztissé vált. Mindenesetre ezt gyorsan el tudom engedni és olyan, és mintha egy csettintéssel ugyanott teremnének, teljes figyelemmel, ahol két hete abbahagytuk. A bejelentkezésben, ami most felnőtt-gyerek párokban történik, már a folyamat közepén vagyunk. Őszintén szólva emiatt a szokásosnál egy kicsit kevésbé maradtak meg az instrukciók, mert kevésbé koncentráltam rájuk. A gyerekekhez kapcsolódó egyéni fókuszok a következők: Ádámnak a vízszintes és a függőleges közti út és a ritmusok, Máténak a helyváltoztatás, Gellértnek az ülés, helyváltoztatás, a székéhez képest is, valamint hogy vizuálisan hogyan észleli a teret, Alíznek a térhatáron levés, a helyváltoztatás és a vizualitás, Jakabnál pedig a székén kívül, vagy abban, de mozgathatóbb állapotban levés és a nehéz légzése. Valahogyan le tudom rakni Gellértet egy törtökülésszerű helyzetbe, amiben igyekszem minnél kevésbé támasztani. Többször tükrözöm a helyzetét, és finoman eldölni is engedem, hogy megérezze, hova vezet az a mozgásimpulzus, ami belőle érkezik. Úgy érzem, így olyan utakat tud bejárni a teste, amit még nem igazán tapasztalt. Tehát a határait feszegetem, de valahogy olyan finoman, hogy belemegy, érdekes neki. Bogi Mátéval van, ugyancsak egy finom táncban, sok befele figyelemmel, ami viszonylag új, Bea meg Alízzal ugyancsak lassú, ülő táncban. A vezetőnk, Ibolya Ádámmal és Jakabbal táncol. Ádám elég gyorsan elalszik a földön, Jakabot kiköti Ibolya, de a székében hagyja. Egy idő után azt az instrukciót adja, hogy „cseréljünk“ gyereket. Kicsit tartok tőle, hogy Gellért hogy fogja fogadni ezt a váltást, de szerencsére nem kezd el sírni. Bogi Alízhoz kerül, és elkezd erőteljesen mozgatni őt, amit Alíz nagyon viccesnek talál, láthatóan élvezi. Bea Mátéval kerül egymással szembeni ülő helyzetbe, egymás arcát tapintják kézzel. Ibolya veszi át Gellértet és ülő pózban elkezd gyorsan mozgatni a padlóhoz közel, abszolút tovább fejlesztve azt, amit én elkezdtem vele, amit nagyon jó látni. Én Jakabhoz és az alvó Ádámhoz kerülök. Jakab kezével táncolok, próbálom megérezni, hogy mik azok a finom impulzusok, amik tőle jönnek, és amiket fogadni, felnagyítani tudok a közös táncunkban. A hátát masszírozom, dörzsölöm, mert nagyon nehéz a légzése. Ezt olykor ritmikusan is csinálom, amit nevetéssel konstatál. Találunk, talál a székében, még mindig kikötött állapotban egy kicsit oldalas testhelyzetet, amiben komfortosabban lélegezve tud aludni. Körülbelül itt zárul a csoport. Ilyenkor, mint szoktuk, még halk zene mellett megbeszéljük a történeteket, majd visszarendezzük a termet hétköznapi állapotába. Ezen az alkalmon fontos tapasztalás volt többünk számára is, hogy a konkrétan instruált „gyerekváltás“ mennyire jó volt a csoportfolyamat egésze szempontjából. Nem törtek meg a folyamatok, hanem részint nagy váltásokkal, de

inkább kiteljesedtek, mivel egy másik felnőtt, aki szintén nyitottan figyel, mégiscsak mást fog észrevenni, máshogy fog kapcsolódni, és ezért mást fog kihozni ugyanabból a gyerekből. A csoport fizikai, személyek közti és belső tere is szerepet játszik ebben, ami észlelésem szerint egyre erősebb, konkrétabb.

Kapcsolódó párhuzamok:

A térre más szemmel nézni: A zeneiskola, ahol tanítok, többféle helyszínen működik, az egyik délután egy rajzos műhelyben van csak hely. A pici terem dugig van eszközökkel és alapanyagokkal, van, hogy kicsit mocskos is, cserébe hétről hétre új művek láthatók a polcokon. Én szeretek ebben a térben tanítani, mert nagyon inspiráló a színek jelenléte, tele van érdekes tárgyakkal. Többször használtam már egy improvizációs gyakorlatot, amit nagyon szeretnek a gyerekek: válassz ki egy tárgyat a teremből, és abból inspirálódva játssz valamit. Általában arra is rákérdezek, hogy miért azt a bizonyos tárgyat választották. Én is választok, zenélek, van, hogy több kört is játszunk. A gyerekek nagyon élvezik azt, hogy nem alapvető funkciójuk szerint nézünk a minket körülvevő tárgyakra és így végülis saját szánk íze szerint megtapasztaljuk a teret, ami körülvesz minket. Ez a gyakorlat ugyanazt a tudatállapotot hozza, mint az előbbi csoportleírásban a térrendezés, és aztán maga az elvarázsolt tér. Azt hiszem, rendkívül fontos, hogy a gyerekektől ne vegyük el azt a képességüket, hogy sokféleképpen tudjanak ránézni egy tárgyra, a térre, az emberre...

Kapcsolódó művészeti alkotás: Tapasztalatom szerint a jó képeknek, szobroknak rendkívül erős terük van. Nem csak vizuálisan hatnak, hanem a vizualitáson keresztül valahogy átjárják a lényünket vagy hívják azt. A képzőművészet terén két egyik legerősebb élményem: Csontváry Kosztka Tivadar (1904) *A taorminai görög színház romjai* és Joseph Beuys (1985) *Palazzo Regale*. Csontváry színeiben-hitvallásához híven- mintha konkrétan a fény testesülne meg. A kép a színeken keresztül ontja magából a fényt. Beuys installációjában a térbeli elrendezés, a jelenlévő tárgyak mindenféle minősége pedig mintha a láthatón túli, tehát távolabbi, messzebbi láthatatlan világba vinne. Látom és nem látom egyszerre, ami ott van, de minenesetre nagyon vágyom oda.

Egyenrangúság a csoportban: a nyári gyakorlatomat egy speciális szakiskolában töltöttem, zenei táborban. Lehetőségem nyílt a saját ötleteim is kipróbálni a tizedikes csoporttal, akik közül többen enyhe értelmi fogyatékosok, volt egy beszéd fogyatékos, és több figyelemzavaros gyerek. A zeneterápiából származó hanghullám nevű gyakorlatot próbáltam ki velük, és játszottuk aztán egy hétig minden nap. A tábort tartó két tanár is részt vett benne.

Körben ülünk, mindenki kezében van egy kisebb ütős hangszer. Egy ember elkezd játszani, majd sor-

ban egyesével mindenki bekapcsolódik, míg be nem zárul a kör. Aki elsőnek elkezdte, az hagyja abba elsőnek, és így tovább, mindaddig, míg teljes csend nem lesz. Ebben a gyakorlatban az a jó, hogy zeneileg képzett és teljesen képzetlen emberek is ugyanolyan módon és élvezettel tudják egymással csinálni. Láthatóan élvezték a gyerekek és a felnőttek is. A napok során oda fejlődött a gyakorlat, hogy elkezdünk kiinduló képeket, hangulatokat keresni, ezzel tematizálni az improvizációt. Ez mindig akkor sikerült a legjobban (akkor lett a legőszintébb, -bensőségesebb, -kreatívabb), ha a gyerekektől érkezett az ötlet. Pl a dzsungel képe nagyon sok állathangot produkált, olyanokat is, ami után egy kicsit szégyenlősen néztek. Az aspergeres lánnyal örült majomként beszélgettünk, aminek nagyon örültem... Nagyon fontos volt időről időre biztosítani őket arról, hogy minden rendben van, amit csinálnak. Olyan is előfordul többször, hogy a kör után mindenki, vagy aki szerette volna, elmesélte, hogy mit érzett és látott közben. Nagyon harmonikus képekről, több ízben az egység, egyenrangúság érzéséről számoltak be. Többször próbáltam őket a saját hang használatára bátorítani, de sokkal mélyebb félelem kötődik ehhez, mint gondoltam. Jóval több idő kellene hozzá, hogy kialakuljon egy annyira elfogadó, szabad légkör, hogy sérült tinédzserek így megnyíljanak.

Egybetartás, egyben tartás

Helyszín, forma, résztvevők, tértartók: Egyhetes, Kokas-pedagógiára épülő nyári tábor. Már évek óta megrendezésre kerül, a gyerekek egy része visszajáró. Körülbelül harmincan vannak, általában két csoportra bontva vesznek részt a Kokas-foglalkozásokon. Körülbelül a gyerekek kétharmada ép, vannak hiperaktív, autisztikus, viselkedészavaros gyerekek. A legfiatalabb öt, a legidősebb tizenkét éves. A tábor egyik vezetőpedagógusa gyógypedagógus, ő több gyermeket évközben is tanít. A többi pedagógus általános iskolai énektanár, szolfézstanár, zeneterapeuta végzettségű, mindannyian Kokas-tanítók. Rotációban tartják a foglalkozásokat. Én van, hogy segíték, van hogy zenélek a foglalkozásokon.

Rövid módszerleírás: A Kokas-pedagógia Dr. Kokas Klára Kodály-tanítvány nevéhez fűződik. Lényege a teljességében, tehát mozgásban majd továbbalkotásban is megtapasztalt, katarzsisig megélt „nagy zene“. Nagy zene mint európai klasszikus és mindenféle távoli autentikus és nagy zene mint a magyar népzenei gyökerek újraélesztése, megélése mozgásos-szöveges-dallamos improvizációban, átváltozásban. Maga a Kokas-pedagógia ugyancsak pedagógia, terápia és rítus határán mozog ezért nem meglepő, hogy a tanfolyamon sokkal több gyógypedagógussal, mint zenésszel lehet találkozni. Kokas Klára

arra épít, hogy az ember a zenei rezgést az egész testével (csontjaitól kezdve a belső szervein át a füléig) fogja föl, találkozik vele. Ritmus találkozik itt a ritmussal, hangzat a hangzattal: a zene ritmusa a szívverésemmel, a likvorom lassú pulzálásával, és a zene hangjai a bennem alvó vagy élő hangokkal, általuk felkeltett képekkel. A zene mélyén lévő mag, tudás jut el hozzám, illetve nem kell, hogy eljussom, mert már bennem van, a zene „csak“ rámutat. Utat mutat vagy pont hogy újra összezavar. Nem mintha ez egyébként nem így történe mindig a zenével és az emberrel, de azzal, hogy a Kokaspedagógia ebből indul ki, erre épít, sokkal nagyobb teret és figyelmet szentel a zeneészlelés ezen aspektusának.

Egy alkalom részletes leírása: A nyári tábor nagy előnye, hogy lehet a természetben foglalkozást tartani. Ezen alkalommal egy Győr melletti tó egyik csendesebb csücskéhez mentünk. A természetben tartott foglalkozásnak mindig van egy egyedi varázsa, de történhetnek meglepő, sokszor figyelemelvonó vagy zavaró dolgok...Megerkeztünk segítő felnőttek nyolcan és a most egyben lévő harinc fős gyerekcsoport. Lepakoltunk a tó partjára és kisebb készülődés után elkezdődött a foglalkozás. Az énekes improvizáció egy népdallal kezdődött, aminek szövegéből kiindulva mindenki a saját várát járta be és teremtette meg. A tó mellett volt a vasútvonal, ezért muszáj volt beépíteni az olykor elrobogó vonat jelenségét is: ilyenkor mindennek és mindenkinek „meg kellett fagynia“, utána folytatódott csak az ének és a tánc. Jó volt, hogy ennyien voltunk felnőttek, mert aki esetleg kilépett volna a szituációból, sok esetben játékoasan vissza tudtuk terelni. A második részben a vízhez húzódtunk, a zenét két furulyával szolgáltattuk, mégpedig egy francia barokk passacagliát játszottunk. A Kokas-módszerhez híven sokszor játszottunk egy másfél perces részt, amíg a gyerekek táncoltak. Nem volt egyszerű beállítani, hogy szélirányhoz képest még hogyan szólnak viszonylag hallhatóan a hangszereink. A gyerekek a víz és a part határán táncoltak, örként a derékig álló vízben néhány felnőtt állt, hogy annál ne menjenek tovább. Ami számomra talán a legnagyobb élményt jelentette, az a vizuális megjelenítés része volt. Itt a gyerekek a nagy fémmolóhoz telepedtek, mindenki keresett köveket, és temperával festett rájuk. Ennél a résznél már az egész tételt játszottuk. Nagyon erősen belém vésődött az, hogy a lábam közelében a vízben ülő autista kisfiú milyen átszellemüléssel hallgatta a zenét és hogy milyen gondossággal festette a követ. Számomra ebben az élményben az volt a fontos, hogy ez a foglalkozásforma láthatólag lehetővé tette, hogy különböző képességű, fogyatékoságú, épségű gyerekek együtt legyenek, és mégis, közben kifejezetten a saját személyes élményüket éljék meg. Ehhez pedig a zenei táplálékot adni kifejezetten jó érzés volt.

Bibliográfia

Susanne Bender (1988) *Tanztherapie mit Geistigbehinderten*. In.: Karl Hörmann (kiadó) *Musik-und Tanztherapie*. Münster, Ferdinand Hettgen Verlag 119-142.

Katharina Felice (2014) *Stimmenergetics-Die Kunst, das Selbst zu stimmen*. München, Scorpio

Fogas János (2004-2005) *A zene felemeli a kezeimet*. In.: Youtube

Forrás: https://www.youtube.com/watch?v=HOv_zDJGyaU (utolsó ellenőrzés időpontja 2016. 04.01.)

Harangozó Imre (2010) *Transzcendens Trambulin-Korunk felfogása és a moldvai csángók hagyományai az utolsó átmenettel kapcsolatban*. Újkígyós, Ipolyi Arnold Népfőiskola

Volker Harlan (2011) *Was ist Kunst?-Werkstattsgespräch mit Beuys*. Stuttgart, Urachhaus

Kokas Klára *A deszka galaktikája*. In.:Parlando

Forrás: <http://www.parlando.hu/Kokas1.htm> (utolsó ellenőrzés időpontja 2016. 04.01.)

Kokas Klára (2007) *Balzsamos hangok, gyilkos zörejek*. In.: Kokas Klára-Lájerné Vera-Furka Bea-Kocsis Melinda (szerk.) *Öröm, bűvös égi szikra* (Multimédiás DVD-Rom). Budapest, Dr Kokas Klára magánkiadása

Nádas Péter (2005) *Párhuzamos történetek*. Pécs, Jelenkor

Szaffner Gyula *Rekreáció az önkifejező mozgással, tánccal*. In.: Youtube

Forrás: <https://www.youtube.com/watch?v=x8XC4-73pt4>

Nils-Aslak Valkeapää, fordította Domonkos Johanna (1997) *Nap, édesapám*. Budapest, Q.E.D.

Szöveg-és képmelléklet

Nils-Aslak Valkeapää, fordította Domonkos Johanna (1997) *Nap, édesapám*. Budapest, Q.E.D. részlet

570. eee
ee
ee
eeeegyeeeeedüli
eeeegyeeetleeen
eeeeeeeeeeeeegy
feenségeeeeeees
eeeeeeeegyeeetleeen
eeeeeeeeegy
eeeeeeee
eee ee
eeee
ee

Nap
világ atyja
Föld
tavaszlánya

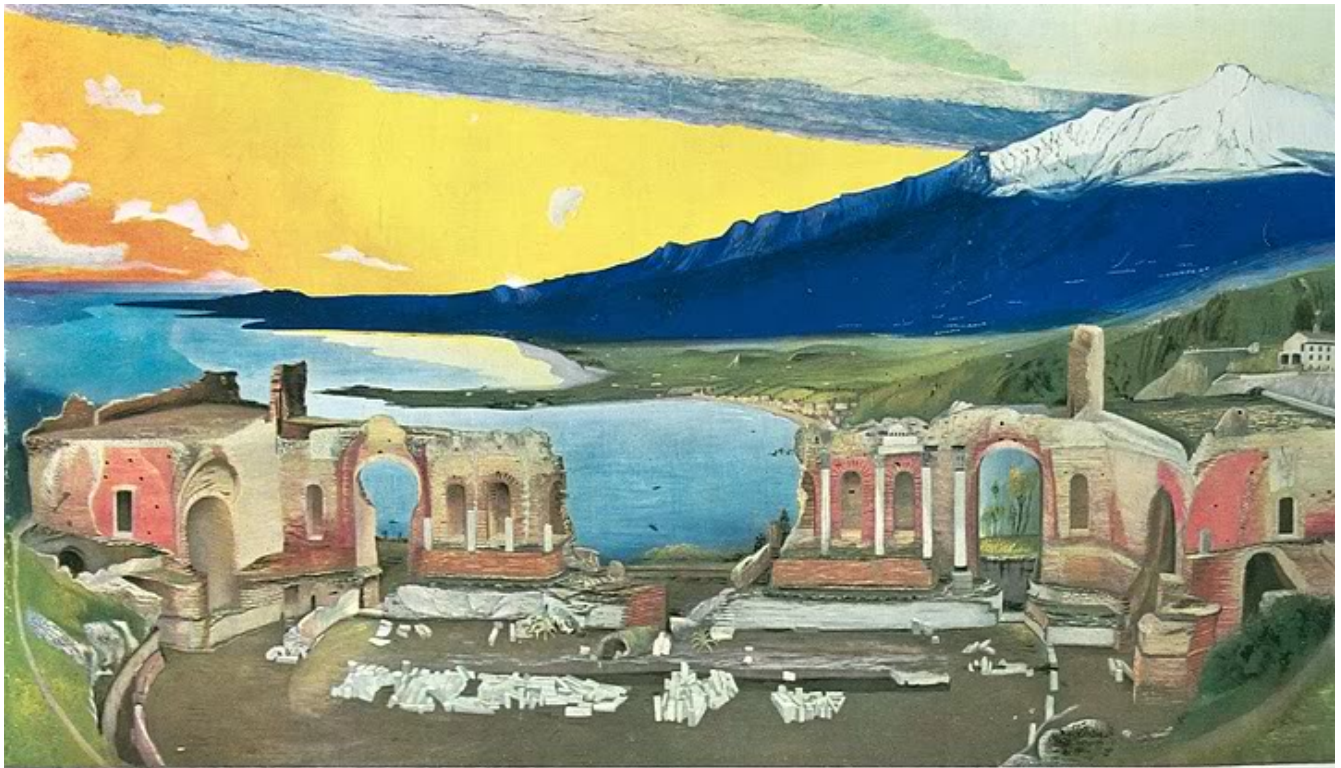
égpermi aranyvirágak
illatszénák
sugarak
tarhegyek
tenger
és égbolt

Nap
világ atyja
Föld
élet anyja

égpermi pirkadat
csillaghavasok
ee
ee
ee
ee

mikor mindennek vége
nem hallani semmit már
semmit

és ez hallik

Csontváry Kosztka Tivadar (1904) *A taorminai görög színház romjai*

Joseph Beuys (1985) *Palazzo regale* (a két vitrin képe, a térinstalláció összképe)